

ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ ПЕРШИХ ЗАХОРОНОК ДЛЯ ДІТЕЙ УКРАЇНЦІВ У ГАЛИЧИНІ

Анна ФЕДОРОВИЧ,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти Дрогобицького
державного педагогічного
університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна)

Anna FEDOROVYCH,
Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor
of the General Education and Early
Childhood Education Department
of Drohobych Ivan Franko State
Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-6289-5039>
f_anna_v@ukr.net

У статті розкрито становище дошкільної освіти на етапі її зародження в Галичині кінця XIX ст.; зосереджено увагу на діяльності жіноцтва та духовенства у розвитку й організації перших дошкільних закладів для дітей українців; підкреслено роль Української греко-католицької церкви (УГКЦ) у підтриманні просвітництва; акцентовано увагу на діяльності галицького священника Кирила Селецького, котрий першим втілює ідею відкриття заходнок для бідних дітей під проводом сестер-монахинь.

Відзначено вплив жіночих благодійних товариств на розбудову дошкільного виховання в Галичині.

Освічені заможні жінки розуміли потребу виховання маленьких дітей та роль громади у цьому процесі. Тому свої зусилля спрямовували на навчання жінки-матері, а також займалися організацією заходнок, презентували програми дошкільного виховання, писали посібники, поширювали освітні методика, організовували вистави, концерти, забави.

Доведено важливість співпраці духовництва та жіноцтва щодо утримання сезонних і постійних дитячих закладів для опіки й виховання дітей. Завдяки цьому вдалося закласти основу для обґрунтування системи дошкільного виховання, що базувалася на народних виховних традиціях, принципах етнопедагогіки та враховувала тогочасні європейські тенденції. Зміст освіти для дітей передбачав формування культурно-гігієнічних навичок, трудових вмінь, господарсько-побутової праці, виховання малюків на принципах християнської моралі, навчання початкових математичних уявлень, співу, малювання, підготовку руки до письма та ін.

З одного боку, захоронки дбали про догляд та освіту бідних дітей, а з іншого – забезпечували збереження рідної мови та національної культури, що позитивно вплинуло на подальший розвиток дошкільного виховання в Україні.

Ключові слова: дошкільна освіта Галичини, захоронки, духовенство, Кирило Селецький, жіночі товариства, УГКЦ.

HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE FIRST ZAKHORONKAS (KINDERGARTENS) FOR CHILDREN OF UKRAINIANS IN GALICIA

The position of preschool education at the stage of its origin in Galicia at the end of the XIX century are revealed in the article; the activities of women and the clergy in the development and organization of the first preschool institutions for Ukrainian children are focused; the role of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) in supporting the education of the Ruthenians are emphasized; the activities of the Galician priest Kyrylo Seletskyi, who was the first to implement the idea of opening burials for poor children under the guidance of nuns, are emphasized.

The influence of women's charities on the development of preschool education in Galicia is noted. Educated wealthy women understood the need to raise young children and the role of the community in this process. Therefore, their efforts were directed at the education of mothers, also engaged in the organization of zakhoronkas (kindergartens), presented programs of preschool education, wrote manuals, disseminated educational methods, organized performances, concerts, parties.

The importance of cooperation between the clergy and women in maintaining seasonal and permanent children's institutions for the care and upbringing of children is proved. Thanks to her, it was possible to lay the foundation for substantiating the system of preschool education, which was based on folk educational traditions, principles of ethnopedagogy and took into account European trends of the time. The content of education for children included the formation of cultural and hygienic skills, work skills of household chores, raising children on the principles of Christian morality, teaching basic mathematical concepts, singing, drawing, preparing the hand for writing, and others.

On the one hand, the zakhoronkas (kindergartens) took care of the care and education of poor children, and on the other hand, they ensured the preservation of the native language and national culture, which had a positive impact on the further development of preschool education in Ukraine.

Key words: preschool education in Galicia, zakhoronka (kindergarten), burial grounds, clergy, Kyrylo Seletskyi, women's societies, UGCC.

Постановка проблеми. Кінець XIX – поч. XX ст. для України є кризовим та суперечливим щодо розвитку освіти. Незважаючи на розділеність її теренів та підпорядкованість різним державам, все ж на

всій території існували умови для створення і функціонування різних освітніх інституцій. Розвиток науки, капіталістичне господарювання, зміна економічних відносин та інші чинники привели до зміни підходів у навчанні. Виникла потреба залучати жінку до виробництва та суспільного життя, що частково позбавляло її можливостей займатися доглядом і вихованням дітей.

Громади, благодійні товариства, релігійні організації активно засновували та підтримували освітні заклади, займалися просвітою простого люду. Це стимулювало визрівання у суспільстві думки про необхідність та обов'язковість навчання для всіх. Поступово поширювалися європейські погляди на організацію дошкільної освіти. Зокрема, популярними були ідеї Ф. Фребеля та М. Монтесорі, інших педагогів, котрі втілювалися в практику та доповнювалися принципами національного виховання.

Інтерес для нашої розвідки становить Галичина, на території якої значна частина населення були русинами. Можливостей для освіти саме українців тут було недостатньо, особливо це стосується зuboжilих родин, що проживали у селах. Тому важливо знайомитися з історією життя сподвижників цієї важливої для суспільства справи, вивчати обставини становлення освіти для дітей, що ґрунтувалися на основах християнства та філантропії.

Аналіз досліджень. Дослідженнями розвитку дошкільного виховання займаються Л. Артемова [1], П. Котко [9], Г. Маслій [6] З. Нагачевська [7], Г. Паперна, Л. Пісоцька [8] та ін. Вчені зосереджуються на окремих аспектах порушеної проблеми, висвітлюючи діяльність освітніх закладів різного підпорядкування, можливості функціонування навчальних інституцій для українців, зміст дошкільної освіти та еволюцію її виховних завдань тощо.

Важливу інформацію про українське дошкільля в освітньому просторі Східної Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.) натрапляємо у монографії З. Нагачевської [7]. Вона вивчає роботу дошкільних товариств, зосереджуючись на діяльності жіночих організацій, учасниці котрих аргументували необхідність дошкільного виховання, шукали засоби для його організації, прагнули забезпечити просвіту жінки-матері, обґрунтовували принципи, зміст та засоби освіти дітей тощо.

Аналіз наукової літератури дає підставу стверджувати, що значущою у розвитку дошкільних інституцій була діяльність українського духовенства. Про його роль свідчать розвідки О. Боршовської [2], Т. Вергуна [3], І. Комар [5], С. Лупаренко, Ю. Щербяк [12], які розкрива-

ють опікунсько-виховну діяльність Церкви, педагогічно-просвітницьку роботу монахинь, їхню науково-видавничу працю та ін.

Очевидно, що питання організації дошкільної освіти в Галичині потребує ґрунтовного вивчення. Особливо важливо простежити роль Української греко-католицької церкви у цьому процесі.

Формулювання завдання. Мета статті – проаналізувати умови розвитку дошкільної освіти для дітей-русинів та діяльність Кирила Селецького у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Події середини ХІХ ст., зокрема австрійські реформи 1848 р. та 1867 р., позитивно вплинули на розвиток освіти для русинів (українців) Галичини. Проголошення її світського характеру посприяло деякій автономії, з'явилися правові можливості для відкриття освітніх закладів, де б навчання велося українською мовою. Також Австро-Угорщина декларувала обов'язкову початкову освіту, що зумовлювало потребу підготовки учителів народних шкіл та організацію інституцій для виховання і навчання дітей дошкільного віку.

Попри це, зазначений період в історії Галичини характеризувався суперечностями у справі утвердження національної освіти. Часта зміна керівництва та підпорядкування краю не сприяли кращому доступу нашого населення до виховних закладів. Матеріальне становище русинів було складним, про свідчили їхня майже суцільна неписьменність та реальна економічна неспроможність навчатися. Прості люди схилилися до різних авторитетів політичних, громадських, освітніх, релігійних організацій. Доступ українців до закладів освіти був обмеженим, а іноді неможливим. На поширення освіти негативно впливала й фактична влада польської аристократії.

Тодішні реалії не сприяли навчання представників нашого народу рідною мовою не лише через недостатню кількість освітніх закладів, а й через брак українських підручників. Потрібен був час на їхнє написання і видання. Такі умови «використала» польська верхівка, впровадивши польську мову для вивчення у середніх школах. Це, своєю чергою, утруднювало просвіту українською загалом. Освіта в галицькому регіоні за мовою викладання здійснювалася у польських закладах на Заході та утраквістичних (польсько-українських) – на Сході [4].

Реальне соціальне, культурне, матеріальне становище нашого народу було складним, що перешкоджало поширенню освіти загалом. На той час ідеї та потреби організованої освіти для дітей дошкільного віку не сприймалися українцями, котрі в основному були представлені селянством. «Вихователем» для більшості дітей-русинів залишалася матір.

Зауважимо, що поляки мали кращі можливості для організації дошкільних освітніх закладів у Галичині. Зрозуміло, що їх створювали для дітей польських родин. Перші дошкільні інституції (їх називали «фребелівські огородці», «фребелівські шкілки», «охоронки») відкривалися з метою підготовки до навчання в школі, а також для догляду та опіки за дітьми, виховання добрих звичок, любові до праці. Як вказує З. Нагачевська, на кін. XIX ст. у Східній Галичині функціонувало дев'ять фребелівських дитячих садків та 52 охоронки. Значна їхня кількість організовувалася під проводом монахинь римо-католицького обряду, тобто перші інституції для дітей дошкільного віку в регіоні були створені «задля оборони польської народности», ополячували українських дітей, слугували «винародовленню» русинів-українців. У садках та притулках українських дітей виховували у польському дусі. Дотримання тут фребелівської системи навчання не змінювало ситуації – все українське зневажалось, а діти змалку підпадали під денационалізаційний вплив. Така політика була й у галузі шкільної освіти [7, с. 36].

Небажання тогочасних державних діячів займатися організацією освіти для русинів стало причиною того, що розв'язання проблеми здійснювалося національно свідомою частиною української громадськості, зокрема освіченим жіноцтвом. Відповідно питаннями дошкільного виховання займалася інтелігенція, гуртуючись у релігійних товариствах (Марійські дружини, товариство «Мироносиць», сестри-василіянки, сестри-служебниці Пречистої Діви Марії) та громадських організаціях (УПТ «Рідна школа», «Просвіта», «Руська захоронка», «Жіноча громада», «Жіночий союз», «Товариство руських жінок» у Стрию, «Клуб русинок», «Союз українок» та ін.) [11].

Поборниками поширення національної освіти та просвіти серед населення були також окремі представники духовенства. Зокрема, священники на парафіях займалися не лише душпастирською працею, а й підтримували культурну та соціально-харитативну діяльність. Будучи освіченими людьми, вони розуміли потреби селян, дбали про їхнє матеріальне піднесення, працювали у читальнях, проводили просвітницьку роботу тощо.

Яскравим захисником «рідного» був отець Кирило Селецький, котрий активно виступав за поліпшення становища галицького селянства. Будучи високоосвіченою людиною (здобув освіту в гімназії, університеті та духовних семінаріях Львова і Перемишля, закінчив богословські студії, вчителював у Дрогобицькій гімназії та ін.), він, незважаючи на шляхетне походження, розумів потреби людей. Основна його

освітянська робота розпочалася на парафії у с. Жужель (сюди входило й с. Цеблів), де він навчав громадян у парафіяльній канцелярії, згодом у читальнях, які сам відкривав, а потім опікувався ними. Підтримуючи читальні, К. Селецький першим переклав катехизм доступною всім народною мовою. Маючи письменницький таланти, писав статті до різних часописів, видавав книжки («Своя хата». Підручник української мови (1869), «Катехизм українською мовою» (1869), «Книга мудрості або життя чесного чоловіка» (1879), «Відкриття Америки» (1884) та ін.), повністю посвячуючись нуждам українців [10, с. 18–19].

Подорожуючи країнами Європи, Кирило Селецький знайомиться із діяльністю Церкви та духовенства, працею монахинь. Мандрівки скріплюють «його бажання нести поміч своєму народові» і дають розуміння значення монашого життя та потреби «у кожному селі мати сестер, які посвятилися б апостольській праці серед дітей, серед молоді: жили б у монастирі, але не для монастиря, лише для народу, для бідного селянства, виховуючи його дітвора» [10, с. 30].

Отож, захоплюючись служінням людям, близьким по духу, отець Селецький засновує згромадження «українських» сестер і монастир у Жужелі, знаходить земельну ділянку та організовує будову дому. Задля підтримки та виховання монахинь підшукує для них настоятельку – Михайлину Гордашевську. Він перекладає монаші правила українською мовою, пристосовуючи їх до обряду та вимог русинського середовища. Ці правила були затверджені у 1892 р. Митрополитом Ординаріатом. Цього ж року урочисто було посвячено дім сестер-служебниць нового згромадження, де поселилися настоятелька та вісім дівчат. Отець сам навчав їх каліграфії, читання, катехизму. Його заслугою було й те, що він відмінив правило плати грошей за вступ до монастиря. Нововведення пов'язувалися з тим, що українські монахині натомість мали взяти на себе обов'язок праці: ведення господарства, вишивання, кравецтво, ткацтво, опіка над дітьми у захоронках, догляд за хворими тощо. Щороку кількість сестер зростала, а напрями їхньої діяльності розширювалися [10, с. 31–32].

Згодом завдяки натхненній праці Кирила Селецького (1893) у Жужелі Сокальського повіту було відкрито перший у Галичині дитячий садок – охоронку (захоронку) для дітей селян, якою опікувалися сестри-служебниці. Вихователькою стала Арсенія Гордашевська (сестра опікунки монастиря), котра мала педагогічну освіту та закінчила практичні курси з ведення захоронок у римо-католицьких сестер-еліціанок у Жовкві. Можливість перебування дітей у захоронці, полегшувала найману працю їхніх матерів, особливо в час інтенсивних літніх польових

робіт на селі. Сестри дбали про здоров'я малюків, опікувалися ними, допомагали нужденним. Вони займалися християнським вихованням, зберігаючи і поширюючи у такий спосіб народну культуру серед українського селянства [2].

Дитячі заклади під проводом українських черниць поширювалися по всій Галичині. У кожному монастирі, де діяла захоронка, черниці мали бібліотеки з дидактичними матеріалами та посібниками педагогічного спрямування, ілюстровані матеріали, шкільні приладдя та іграшки. Релігійне виховання було засадничим, кожен день починався і закінчувався молитвою, молились діти перед обідом і після. Урочисто відзначалися великі греко-католицькі свята. Зокрема, у неділі до захоронок приходили і діти, і жінки, вони співали, читали [1]. До кола обов'язків виховательок входило: ведення книги реєстрації дітей (із зазначенням прізвища, імені, дати та місця народження дитини, а також роду занять її батьків) та спеціального журналу для запису спостережень за кожним вихованцем; підбір методично-довідкової літератури для працівників та відповідних книжечок до дитячої бібліотеки [5].

Утримувалися захоронки завдяки благодійним внескам та господарській праці сестер-монахинь. Крім того, для їхньої матеріальної підтримки священники віддавали частину пожертвувань парафіян. Так, К. Селецький дбав про організовані ним дитячі заклади для бідних дітей. Отець «цілими днями перебував на городі сестер. Садив щепи, слідкував, щоб було гарно, щоб стежки були очищені» [3, с. 162]. Він сам займався господарською діяльністю, писав вірші, видавав повчальні книги для дітей. Його оповідання були дотепними, барвистими й доступними для малюків. Також він вів публіцистичну роботу, друкувався у журналі «Прапор» (виходив з 1897 р.), на сторінках якого обговорювалися різні теми, зокрема, про притулки для бідних дітей, церкву і шкільництво, виховання громадянської свідомості селян, роль жінки у суспільстві, виховання народної інтелігенції тощо. Отець К. Селецький виступав проти байдужості окремих священників до становища русинів на селі (бідність, занедбаність), закликаючи «підняти стан українського селянства» у цілій Галичині. Тому всіляко підтримував жіноцтво, дбаючи про їхнє християнське виховання для нових поколінь [10, с. 45].

Відзначимо, що відкриттю першої захоронки для русинів передувало жіноче віче у Стрию 1891 р., на якому Н. Кобринська порушила питання дошкільного виховання. Інакше кажучи, на поширення і розвиток освіти для дітей Галичини вплинули зусилля освічених жінок (жіночий рух тоді активно розвивався), котрі розуміли її користь,

спрямовуючи свою діяльність не лише на розв'язання проблем участі жіноцтва у громадському житті. Вони ініціювали та організували у 1900 р. товариство «Руська охоронка» (пізніше називалося «Українська захоронка») для підтримки бідних дітей, родини яких не могли опікуватися ними та дбати про їхній розвиток [8].

Загалом жіночі товариства займалися благодійністю, мали релігійне спрямування і власні кошти (членські внески, церковні збірки, пожертви, продаж лотерей, проведення аукціонів тощо). Засновувалися заможними жінками, котрі розуміли потребу виховання маленьких дітей та роль громади у цьому процесі. Тому свої зусилля спрямовували і на навчання жінки-матері, організовували вистави, концерти, забави, займалися не лише організацією захоронок, а й презентували програми дошкільного виховання (духовний, фізичний, розумовий, трудовий, національний напрями), писали посібники, поширювали освітні методики [9, с. 115].

Отож, завдяки спільним зусиллям українського духовенства та добродійних жіночих товариств у Галичині розвивалося дошкільне виховання, утримувалися сезонні та постійні дошкільні інституції. Про таку співпрацю свідчить і той факт, що за допомоги К. Селецького було засновано «руську» охоронку в Цеблеві Жужельської парафії. Очолила цей заклад направлена віділом товариства «Руська охоронка» З. Майковська, якій було виділено помічниць з-поміж сільських дівчат. Діти навчалися молитов, розучували невеличкі вірші, пісні, ігри. Заходами «Руської охоронки» у 1902 р. на Городоцькому передмісті Львова відкрилася перша постійна світська охоронка для дітей убогого пролетаріату. У жовтні 1903 р. на Жовківському передмісті постав інший заклад для дітей міської бідноти. Інституції розміщувалися у шкільних або церковних приміщеннях, приватних найманих кімнатах. Захоронки були організовані за системою Ф. Фребеля, працювали від 9-ї до 15-ї години для бідних дітей 3–5 років. Тут їх доглядали, годували гарячими стравами, іноді давали безплатно одяг. З ними проводили ігри (забави), співи, бесіди, їх навчали лічби, влаштовували вистави чи концерти, використовуючи у роботі різні засоби, вишивки, малюнки, образки. Виховували дітей у патріотичному дусі й готували їх до школи. Учительки мали відповідну підготовку [7].

Увібравши з методики Ф. Фребеля найцінніше, в українських захоронках значна увага приділялася національному змісту виховання та збереженню рідної мови. Система дошкільного виховання базувалася на народних виховних традиціях, принципах етнопедagogіки, моральних засадах християнства, а також враховувала тогочасні європейські

тенденції. Її зміст передбачав дидактичні, рухливі ігри, вивчення елементів ручної праці, формування початкових математичних уявлень, підготовку руки до письма, малювання, навчання співу, декламування віршів, читання оповідань. Дитячі ігри та пісні ґрунтувалися на народному фольклорі [12].

На початку ХХ ст. активізувалася праця над розширенням мережі захоронок. Для цього багато роботи було здійснено у напрямі поліпшення освіти виховательок. Дитячі садки під проводом греко-католицьких жіночих об'єднань краю були забезпечені працівницями, котрі мали широку підготовку з різних галузей знань, поєднуючи медичну і педагогічну освіту. Попри те, що жодної державної учительської семінарії в Галичині з українською мовою навчання не було, у 1906 р. відкрито вчительську семінарію при Яворівському жіночому монастирі, а у 1909 р. – у Станіславові сестрами-василіянками. Власне, при цих освітніх закладах діяли народні школи, захоронки, в яких майбутні педагоги «практикувалися» у методиці навчання і виховання дітей, вивчали співи, займалися працею [6]. Сестри-служебниці, які мали належну «фребелівську» підготовку, будили національну свідомість, плекали пошану до свого народу, борючись у такий спосіб з полонізацією українських дітей.

Висновки. Отож, становлення та розвиток дошкільної освіти у Галичині наприкінці ХІХ ст. зумовлені діяльністю Української греко-католицької церкви. Завдячуючи священнику Кирилові Селецькому, було створено першу захоронку для дітей-українців. Значну частину часу отець витрачав на просвіту рідного народу та служінню йому. Він мав письменницький таланти, писав книги для дітей, а також фізично працював, звершуючи справу ведення захоронок. Усвідомлював та цінував роль жінки у суспільно-релігійному житті, моральному і матеріальному піднесенні селян. Тому «доручав» сестрам-служебницям культурно-освітню працю на парафії. До згромаджень заохочував бідних сільських дівчат, котрі не «тікали» від світу в монашому житті, а присвячували його простим людям задля «спасіння» дітей і молоді.

Завдяки жертівній праці духовенства та жіноцтва, українська громадськість почала усвідомлювати необхідність дошкільної освіти. Це послужило зростанню кількості інституцій для дітей та розробці відповідного змісту дошкільного виховання (складання програм, написання посібників, поширення літератури).

Зусиллями галицького духівництва і громади утримувалися сезонні та постійні дитячі заклади, котрі зосереджувалися на опіці й нагляді за дітьми. Тут формували культурно-гігієнічні навички, вміння госпо-

дарсько-побутової праці, виховували малюків на принципах християнської моралі. З одного боку, захоронки «дбали» про догляд та виховання бідних дітей, а з іншого – забезпечували збереження рідної мови та національної культури, що позитивно вплинуло на подальший розвиток дошкільного виховання в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. Історія педагогіки України. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
2. Боршовська О. 120 років Сестри Служебниці Непорочної Діви Марії займаються дошкільною освітою. *CREDO* : веб-сайт. 2013. URL: <http://credo.pro/2013/05/83033> (дата звернення: 21.07.2021).
3. Вергун Т.¹ Життєпис о. Кирила Селецького. *Богословіє* : науковий тримісячник. Рим, 1988. № 52. С. 125–196.
4. Івах С. Передумови освітньої діяльності представниць жіночого руху у контексті розвитку українського шкільництва Галичини (кінець XIX – перша третина XX ст.). *Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка»*. 2018. Вип. 7/39. С. 85–103.
5. Комар І. Навчально-виховні заклади УГКЦ як осередки духовно-морального виховання молодого покоління. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2012. Вип. 21. С. 32–40. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/2460/1/7.pdf> (дата звернення: 04.08.2021).
6. Маслій Г. Специфіка функціонування жіночих навчальних закладів професійного спрямування в Західній Україні (кінець XIX – початок XX століть). *Обрії*. 2013. Вип. 2. С. 59–61.
7. Нагачевська З. Українське дошкільня в освітньому просторі Східної Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.) : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2015. 254 с.
8. Пісоцька Л. Історичний аспект управління розвитком дошкільної освіти в Україні (кінець XIX – поч. XX ст.). *Дошкільна освіта*. 2004. № 3 (5). С. 14–20.
9. Розвиток народної освіти на Львівщині / ред. кол.: П.А. Котко, Г.О. Паперна та ін. Львів : [б.в.], 1957. 159 с.
10. Сапеляк А. Отець-прелат Кирило Селецький засновник монарших згромаджень. Львів : Галицька видавнича спілка, 2004. 116 с.
11. Федорович А. Зміст підготовки фахівців дошкільної освіти в Галичині на початку XX ст. *Гірська школа Українських Карпат*. 2019. Вип. 20. С. 67–73.
12. Щербяк Ю. Опікунська діяльність греко-католицької церкви кінця XIX ст. – 1939 р. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2014. Вип. 21. С. 253–260.

REFERENCES

1. **Artemova, L.** (2006). *Istoriia pedahohiky Ukrainy* [History of Pedagogy of Ukraine]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. **Borshovska, O.** (2013). 120 rokiv Sestry Sluzhebnytsi Neporochnoi Divy Marii zaimaiutsia doshkilnoiu osvitoiu [120 years of Sisters Servants of the Immaculate Virgin Mary are engaged in pre-school education]. *CREDO*. Retrieved from <http://credo.pro/2013/05/83033> [in Ukrainian].

¹ У збірнику подаємо Т. Вергун, з огляду на те, що у «Богословії» помилково приписано авторство П. Вергунові.

3. **Verhun, T.** (1988). Zhyttiepys o. Kyryla Seletskoho [Biography of Fr. Kyrylo Seletsky]. *Bohosloviie – Theology*, 52, 125–196. Rym [in Ukrainian].
4. **Ivakh, S.** (2018). Peredumovy osvithoi diialnosti predstavnyts zhinochoho rukhu u konteksti rozvytku ukrainskoho shkilnytstva Halychyny (kinets XIX – persha tretyna XX st.) [Precursors of educational activity of representatives of women's movement in the context of development of Ukrainian schooling in Halychchyna (end of XIX – the first third of XX century)]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Pedahohika» – Human Studies. Series of «Pedagogy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 7/39, 85–103 [in Ukrainian].
5. **Komar, I.** (2012). Navchalno-vykhovni zaklady UHKTs yak osередky dukhovno-moralnoho vykhovannia molodoho pokolinnia [Educational institutions of the Ukrainian Greek Catholic Church as centers of spiritual and moral education of the younger generation]. *Naukovi zapysky. Serii «Psykholohiia i pedahohika» – Scientific issues. Series: «Pedagogy and Psychology»*, 21, 32–40 [in Ukrainian].
6. **Maslii, H.** (2013). Spetsyfika funktsionuvannia zhinochykh navchalnykh zakladiv profesiinoho spriamuvannia v Zakhidnii Ukraini (kinets XIX – pochatok XX stolit) [The specifics of the functioning of women's vocational schools in Western Ukraine (end of XIX – beginning of XX century)]. *Obrii – Horizons*, 2, 59–61 [in Ukrainian].
7. **Nahachevska, Z.** (2015). *Ukrainske doshkillia v osvithomu prostori Skhidnoi Halychyny (kinets XIX st. – 1939 r.) [Ukrainian preschool in the educational space of Eastern Galicia (end of the 19th century – 1939)].* Ivano-Frankivsk: NAIR [in Ukrainian].
8. **Pisotska, L.** (2004). Istorychnyi aspekt upravlinnia rozvytkom doshkilnoi osvity v Ukraini (kinets XIX – poch. XX st.) [Historical aspect of management of preschool education development in Ukraine (end of XIX – beginning of XX century)]. *Doshkilna osvita – Preschool education*, 3 (5), 14–20 [in Ukrainian].
9. **Kotko, P.A., Paperna, H.O. et al.** (Editorial broad). (1957). *Rozvytok narodnoi osvity na Lvivshchyni [Development of public education in Lviv region].* Lviv: [N.p.] [in Ukrainian].
10. **Sapeliak, A.** (2004). *Otets-prelat Kyrylo Seletskyi zasnovnyk monarshykh zghromadzen [Father Prelate Kyrylo Seletsky is the founder of monarchical congregations].* Lviv: Galician Publishing Union [in Ukrainian].
11. **Fedorovych, A.** (2019). Zmist pidhotovky fakhivtsiv doshkilnoi osvity v Halychyni na pochatu XX st. [The content of training of preschool education specialists in Galicia in beginning of XX century]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat – Mountain School of the Ukrainian Carpathians*, 20, 67–73 [in Ukrainian].
12. **Shcherbiak, Yu.** (2014). Opikunska diialnist hreko-katolytskoi tserkvy kintsia XIX st. – 1939 rr. [Guardianship activity of the Greek Catholic Church at the end of the 19th century – 1939]. *Pedahohichniy almanakh – Pedagogical Almanac*, 21, 253–260. Kherson [in Ukrainian].